

'Geestelijke bewegingen in het interbellum' (2008)

© dr. M.J. Aalders

Geachte aanwezigen,

Op 3 oktober 1920 preekte Jan Geelkerken (1879-1960), predikant van de Gereformeerde Kerk van Amsterdam-Zuid (Overtoom) over Marcus 9: 14-29. Terwijl Jezus op de berg was met Petrus, Johannes en Jacobus, worstelden de overige leerlingen aan de voet van de berg met de overmacht van het kwaad. Een wanhopige vader kwam met zijn zieke zoon naar de leerlingen van Jezus en vroeg hun zijn zoon te genezen. Zij konden het niet. Geelkerken zag hierin een parallel met de machteloosheid van de kerk ten opzichte van de wereld. Zoveel nood om ons heen. Maar de kerk had geen antwoord.

Geelkerken reageerde met en in zijn preek op het Getuigenis dat de Synode van Leeuwarden (1920) had doen uitgaan, en dat hij zojuist had voorgelezen. Zijn kritiek was dat de synode in de 'wereld' alleen maar kwaad zag en gevaar. maar dat ze de roep om hulp niet verstond. Wil de kerk weer wat betekenen in de wereld, wil het tot een nieuwe krachtsontplooiing komen, dan zal de kerk weer moeten leren bidden en vasten. Het gebed is het grote geheim van deze krachtsontplooiing. 'Niet redeneeren en betogen. Niet opsommen van de zonden en wonden der eeuw. Niet jammeren en klagen. Niet vrees aanjagen en bangmaken. Maar bidden.' Bidden, zo gaat hij verder, is een welbewuste, levende, persoonlijke gemeenschapsoefening 'door den Heiligen Geest met den levenden Christus, en door Hem met den almachtigen God'. Van die gemeenschapsoefening met Christus en van 'Zijn voortdurende werking in ons en door ons door den Heiligen Geest' is in het synodale stuk geen sprake. Zelfs de naam van den heiligen Geest word niet genoemd. Maar alle vermaningen om vast te houden aan het Woord Gods zijn zonder zin als ze ons niet brengen tot het gebed, dat ons bij Christus en Christus bij ons doet zijn. Dan pas ontplooit de kerk haar kracht. Dan pas komt in de kerk 'een opwaking, leven in de dorre beenderen'.

Tot zover Geelkerken. Het is een beroemde en beruchte preek, die in feite het einde inluidde van zijn predikantschap in de Gereformeerde Kerken. Want in feite kwam het erop neer dat het synodale getuigenis geen vrucht was van de heilige Geest. Dat was een scherp verwijt. Vanaf die tijd was Geelkerken, die zich al vaker kritisch had geuit over de gang van zaken in de Gereformeerde Kerken, definitief persona non grata. In 1926 werd hij uit het ambt ontzet.

Op zijn preek kwam een stroom van reacties. Eén reactie in het bijzonder valt op: geen bijval, geen kritiek, maar een wel zeer indringende vraag. Moeten we deze tekst niet veel concreter nemen? De briefschrijver wees daarbij op de praktijk van gebedsgenezing in de pinkstergemeente. Het is in het twaalf meter lange archief van Geelkerken tot nog toe de enige keer dat ik een verwijzing vond naar de Pinkstergemeente. Dat is, mede in het licht van de vele contacten die Geelkerken had met niet-gereformeerde gelovigen en groepen, opvallend. Hoe zat dat eigenlijk, tussen gereformeerden en pinkstergelovigen?

Ik wil hier het volgende betogen. De pinksterbeweging kwam niet alleen; er was ook sprake van een opwekking onder de studenten. Tien jaar later leidde dit tot het ontstaan van een dissente groep gereformeerde predikanten, bekend als de beweging der jongeren. De pinksterbeweging en de beweging der jongeren hebben dus voor een deel

gemeenschappelijke wortels, zoals blijkt uit de levensloop van enkele dissidente gereformeerde predikanten. Maar echte toenadering bleef uit. De gereformeerde dissidenten werden niet alleen door de kerkelijke organen klemgezet, maar ook door de heersende dogmatiek. Daarom is er wel sprake van verwantschap tussen pinksterbeweging en beweging der jongeren, maar overheerste de distantie.

Petites religions

In zijn magistrale en terecht klassiek geworden studie over het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw schetst Jan Romein het beeld van een periode van culturele en economische bloei, van een optimisme over de toekomst, van een levensgevoel dat bepaald werd door het besef dat mens meer en meer meester werd over de hem onringende werkelijkheid. De wereldtentoonstelling te Parijs vormde daarvan het trotse getuigenis. Maar tegelijkertijd was er sprake van een toenemende onzekerheid. Enerzijds onder filosofen en natuurwetenschappers, maar ook bij anderen die van Nietzsche, Bergson of, wat later, van Einstein nog nooit hadden gehoord. Er klonk, als reactie op het positivisme en materialisme op velerlei gebied een roep om 'verinnerlijking'. Ook op het terrein van de religie. Romein spreekt in dit verband over petites religions, religieuze stromingen, bewegingen en sekten die hij onderscheidt van de gevestigde kerken. Men mag ze klein noemen, zo stelt hij, mits men zich er van bewust is dat ze meer vat hebben gehad op de zoekende zielen dan de grote kerken. Hij wijst op de belangstelling voor het spiritisme. Het paranormale had velen in zijn greep en talloze min of meer occulte sekten mochten zich in een groeiende belangstelling verheugen: er waren luciferisten en satanisten, de Christian science deed van zich spreken, de theosofie, later ook de antroposofie. Er was groeiende belangstelling voor het boeddhisme, maar ook voor alternatieve geneeswijzen als van pastoor Kneipp. In dit verband wordt ook het Leger des Heils genoemd, als een kenmerkende uiting van het haken naar heil en heiligheid, bewijs van de fundamentele onzekerheid en onbevredigdheid van de geest van deze tijd. Kortom, de moderne cultuur riep een reactie op van verinnerlijking, van nieuwe belangstelling voor religie ook. Het valt op dat de Pinksterbeweging in dit verband door Romein niet genoemd wordt, evenmin als de bloei van het wereldwijde studentenzendingswerk of de opwekking te Wales. Mijns inziens mogen ook bewegingen in dit verband worden genoemd. Gedeeltelijk als reactie, gedeeltelijk in aansluiting op de cultuur, gedeeltelijk ook als reactie op de kerkelijke cultuur.

In 1898 werd de Nederlandse Christen Studenten Vereniging opgericht, onder sterke invloed van de internationale opwekkingsbeweging onder de studenten. Een van de grote mensen was John Mott, wiens invloed ook in Nederland niet mag worden onderschat. Overigens werd de NCSV geplant op de bodem van het Utrechtse studentengezelschap Eltheto he basilea sou, uw Koninkrijk kome. Een gezelschap dat in de jaren vijftig van de 19e eeuw begonnen was als vrucht van een gebedskring van enkele vrome studenten. De NCSV maakte al snel grote opgang. En na enkele aanloopmoeilijkheden werd ook aan de Vrije Universiteit een afdeling opgericht. Een van de oprichters was genoemde Jan Geelkerken. Behalve het plaatselijke werk, voornamelijk bestaande uit bijbelkringen en avonden met sprekers, waren er landelijke bijeenkomsten. In 1905 vond er een grote internationale conferentie te Zeist en Driebergen plaats. In Zeist voor de mannelijke studenten, in Driebergen voor de vrouwelijke studenten.

Het was in diezelfde tijd (1904-1905) dat zich in Wales een grote opwekking voordeed, die in de zogenaamde tentzending ook in Nederland doorwerkte en waar Johannes de Heer de inspiratie vond voor zijn liedbundel. In 1907 kwam het tot de openbaring van de pinkstergaven, hetgeen het begin was van de Nederlandse Pinksterbeweging. Overigens was er in Nederland al langere tijd aandacht voor de gebedsgenezing, onder meer als gevolg van het optreden van de evangelist W. Hazenberg, van huis uit christelijk gereformeerd. Maar het begin van de Pinksterbeweging in Nederland was het gevolg van het optreden van G.R. Polman, oud-soldaat van het Leger des Heils en oud volgeling van de beroemde en beruchte voorganger D. Dowie, die zich uiteindelijk zag als de profeet Elia en niet lang daarna door zijn volgelingen werd afgezet.

Het valt op dat Van der Laan in zijn overigens minutieuze studie van de ontwikkeling van de Pinksterbeweging in Nederland aan de internationale bloei van het studentenzendingswerk geen aandacht besteedt, noch aan de bloei van de NCSV in Nederland. Maar in de zomer van 1905 kwamen honderden vrome jonge mensen samen om zich uit te bezinnen op de betekenis van het christelijk geloof voor hun leven. Dagelijks waren er bidstonden. Er was sprake van bezinning op zending en evangelisatie. De lofprijzing kreeg gestalte in 'indrukwekkende samenzang', zoals een van de aanwezigen het uitdrukte. Twee jaar later openbaarde zich in Nederland de Pinksterbeweging, waar we dezelfde elementen tegenkomen. Behalve de nadruk op de gaven van de Geest ook lofprijzing, gebed en zending. Dat kan geen toeval zijn, daarvoor hebben beide bewegingen te veel gemeenschappelijk. Zeker. Er waren ook verschillen. Veel grensverkeer is waarschijnlijk niet geweest. Mevrouw E.C. Scharten, die voor de pinksterbeweging de zending in ging, was de dochter was van de Lutherse predikant K. Scharten (1836-1909), en daarmee een zuster van ds Th. Scharten, secretaris van de NCSV. Of er meer van die verbanden zijn aan te wijzen, is me niet bekend.

Ondertussen werden beide, NCSV en Pinksterbeweging, van gereformeerde zijde kritisch gevolgd. De predikant van Sloterdijk, W.F.A. Winckel (1852-1945), hield de lezers van De Heraut regelmatig op de hoogte van de ontwikkelingen rond de pinksterbeweging. Paul van der Laan somt een veertigtal bijdragen op in de jaren 1907-1911. Winckel was beslist negatief over de Pinksterbeweging. Hoe de berichtgeving in de jaren daarna was, heeft Van der Laan niet onderzocht. Mijn indruk is dat deze beperkt is geweest. Afgaande op het aantal artikelen in het GTT over de Pinksterbeweging en wat daar mee samenhangt, concludeer ik dat de Pinksterbeweging eenvoudigweg geen onderwerp van gesprek was. Men had in gereformeerde kring zijn standpunt bepaald, en dat was afwijzend. Ik kom hier op terug, in het bijzonder op de vraag waar het knellende punt zat. Anders dan Van Laan suggereert ben ik van mening dat dit niet de extreme uitingen van de jonge pinksterbeweging betrof.

Over de NCSV was men in gereformeerde kring eveneens kritisch, wellicht nog kritischer dan over de Pinksterbeweging, of in ieder geval op een andere manier, omdat de verschillen tussen de GKN en de NCSV minder groot waren dan tussen de GKN en de Pinksterbroeders. De laatste kon men beschouwen als een wat extatische, Amerikaanse verschijningsvorm van godsdienst die wel interessant is maar niet serieus behoeft te worden genomen. In de NCSV speelde de ethische theologen een belangrijke rol. Dat waren de ervvijanden van de gereformeerden, die op enkele centrale punten andere wegen bewandelden. Minder anti-these, meer Schriftkritiek. En ook: minder dogmatiek

en meer vroomheid, minder hoofd, meer hart. En naarmate de jaren vorderden, nam de gereformeerde vrees voor de NCSV toe. Zo zelfs, dat het de studenten in 1920 door de reeds genoemde synode van Leeuwaren werd afgeraden zich bij de NCSV aan te sluiten. Een dergelijke waarschuwing wordt alleen gegeven indien er sprake is van een reëel gevaar. En dat was er. Er was namelijk binnen de gereformeerde kerken een stroming die een sterke nadruk legde op de vroomheid, meer dan gebruikelijk in de wat verstandelijk georiënteerde gereformeerde wereld. In de historiografie heeft deze beweging de naam 'beweging der jongeren' gekregen. Ik zou de stelling willen opwerpen dat we in deze beweging te maken hebben met een van de naweën van de religieuze beroering uit het begin van de twintigste eeuw. De studenten uit 1905 hadden tien jaar later hun plaats in kerk en samenleving gevonden en deden van zich spreken. En daarmee stel ik dat Pinksterweging en beweging der jongeren gedeeltelijk dezelfde wortels hebben. Dat vind ik bevestigd in de spiritualiteit van enkele bekende vertegenwoordigers van deze beweging.

Een van de eersten die stem gaf aan het verlangen naar een verdieping van het geloof was de predikant van Beetgum, J.C. Aalders (1881-1966). Hij kwam uit een gezin waarin God een realiteit was en godservaringen 'normaal' waren. Zijn vader, G.J.D. Aalders was op latere leeftijd krachtadig bekeerd en was predikant geworden. Hij was een man van wonderen, of op zijn minst van wonderverhalen. Toen hij als tolk de Kampense hoogleraar Maarten Noordt zij naar de Verenigde Staten vergezelde op een van diens reizen, raakte het schip in een vliegende storm en maakte de kapitein zich op om het schip te verlaten. Toen alles daartoe bijna gereed was, bleek de dominee te ontbreken. De kapitein trof hem aan in zijn hut, op de knieën, biddend. Toen hij de dominee sommeerde om zich naar de reddingssloep te begeven, profeteerde Aalders dat het schip en zijn bemanning behouden zouden aankomen. Aldus geschiedde. Zo althans leeft het verhaal voort onder zijn nazaten, zoals er nog meer van dit soort verhalen zijn. Ze tekenen de atmosfeer waarin Aalders opgroeide, en levenslang had hij grote behoefte aan een intens geestelijk leven. Om het in geloofstaal te zeggen: Hij verlangde naar ervaring met God, naar de aanraking van de Heilige Geest.

Dit kwam ondermeer naar voren toen hij op de vergadering van de Friesche Vereeniging van predikanten der Gereformeerde Kerken in Nederland, op 27 September 1916 een referaat hield over de 'veruitwendiging' van de Gereformeerde Kerken. De buitenkant werd steeds belangrijker, de binnenkant steeds minder belangrijk, zo klaagde hij. De oorzaak van dit verval zag hij uitdrukkelijk niet in het Doleantie-standpunt, niet in de belijdenis, niet in de inrichting der kerk, niet in het beginsel. Het had te maken met het feit dat de gereformeerden in aanraking waren gekomen met de wereld en met de cultuur. Er dreigde het gevaar van een te grote humanistische invloed, die, zo realiseerde hij zich, te maken had met het verstaan van de roeping der kerk in de wereld. Het was de schaduwzijde van de leer der gemene gratie. Een andere oorzaak van de veruitwendiging vond hij in de te grote nadruk op het objectief-verstandelijke. Er was te weinig gezonde bevinding. Het evenwicht tussen het verbondsmatige uit- en inwendige was zoek, tussen het voorwerpelijke en het onderwerpelijke. Dit alles werd nog versterkt door de tijdgeest, die gericht was op het Diesseits. Aalders riep op tot bekering, tot verootmoediging en gebed. Vanuit die positie wilde hij komen tot bezinning op de vraag 'hoe het Evangelie te brengen tot de moderne mens'. Kortom, het hart van Aalders kwam in de GKN tekort, en dat zou altijd zo blijven. We zien hem op de housepartys van de Amerikaanse opwekkingsprediker Frank Buchman. Later komen we hem tegen bij de Nederlandsche Christelijke

Gemeenschapsbond, de Nederlandse afdeling van de Duitse Gemeinschaftsbewegung, die zich rond 1909 zo intensief met de Pinksterbeweging had beziggehouden en deze uiteindelijk veroordeelde. En nog weer later komen we hem tegen bij de Orde der Getrouwe Getuigen van Christus, een opwekkingsbeweging die zich meer en meer ontpopte als een mantelorganisatie voor de NSB. Toen dat in 1936 duidelijk werd, verlieten velen, onder wie ook Aalders, deze vrome beweging.

De tweede predikant voor wie ik uw aandacht vraag is de reeds genoemde Jan Geelkerken. Ook hij heeft, als Aalders, in zijn jeugd invloeden uit de sfeer van het Réveil en de Afscheiding ondergaan. Zijn tante, de vader van zijn zuster, was jarenlang de huisgenote van mevrouw J.J. Zeelt, de weldoenster van de afgescheidenen te Baambrugge en elders. Ze was een vrome vrouw, voor wie God een levende realiteit was. Het was ook de vroomheid waarin zijn ouders leefden. Daarvan getuigt onder meer de bekeringsgeschiedenis van zijn moeder, samengevat als een beschrijving van 'al de weldaden die de Heer aan haar ziel had gedaan'. Niet met de bijbel opgevoed, werd ze sedert het begin van haar huwelijk door de dagelijkse lezing uit de Schrift steeds meer door de bijbel geboeid en begon er een lang proces van groei. Maar pas aan het sterfbed van haar vader, in 1889, werd ze doordrongen van de rechtvaardigheid van Gods oordeel. Schriftwoorden werden haar 'in de ziel geworpen'. Ze moest zich bekeren, anders zou het haar vergaan als haar ongelovige vader. Haar leidsman was, behalve God zelf, ds G. Ringnalda (1828-1904), die zich tot het christendom had bekeerd nadat God zich 's nachts in een visioen aan hem had geopenbaard. Een vrome prediker, die iets van een Johannes-figuur had. Dat was de sfeer waarin Geelkerken werd opgevoed. Geen wonder dat hij zich aan in het Amsterdamse klimaat en aan de VU niet helemaal thuisvoelde.

In een opstel over de NCSV en de Vrije Universiteit uit 1905 legt Geelkerken mijns inziens de vinger op de zere plek. Enerzijds was hij er zich van bewust dat gereformeerden van Godswegen veel hadden ontvangen 'in dat scherp belijnde, weldoorgedachte, overal uitgewerkte, machtig ééne, en bekoorlijk harmonieuze onzer levens- en wereldbeschouwing'. Maar ook: 'Wat hebben vele anderen hier in de NCSV toch een bewonderenswaardige, te benijden, echte, eigen, subjectief-persoonlijk houvast aan Christus, en dat, bij zoveel moeilijkheid, zoveel verwarring, zooveel vaagheid.' Daar lag dan ook de grote, centrale betekenis van de NCSV-afdeling van de VU: de nadruk op de persoonlijke vroomheid als tegenwicht tegen een al te rationalistisch klimaat. Die vroomheid miste hij aan de VU.

Het is in dit verband significant dat Geelkerken weliswaar bij Bavinck promoveerde, maar niet op een dogmatisch onderwerp. Hij verdiepte zich in de godsdienstpsychologie. En ook later zou hij zich betrekkelijk weinig met dogmatiek bezighouden. Waar hij dat deed, waarschuwde hij tegen een overschatting van het dogma. En het is in dit licht bezien geen wonder dat we Geelkerken tegenkomen bij mensen als M.J.A. de Vrijer, de man van het innige christendom, stadspredikant en evangelist en bij P. Stegenga Azn, die motor achter de Witteveenstichting, waar ook Geelkerken zijn ziel kon laven. Geelkerken had beslist 'evangelikale trekjes', om maar een anachronisme te gebruiken. En wie vanuit dit perspectief zijn preek van 3 oktober 1920 herleest, leest niet alleen over kritiek op de synode, die proeft zijn geloof, zijn omgang met Christus in het gebed, zijn geloof in de kracht van de Heilige Geest. Geelkerken, hoe gereformeerd hij ook was, had zeer beslist trekken van een opwekkingsprediker. Dat maakt de vraag naar een mogelijke relatie met de Pinksterkerken overigens alleen maar interessanter.

Tenslotte vraag ik aandacht voor Kees Vermaat (1874-1960). Ook zijn leven werd gekenmerkt door een intens zoeken naar de aanraking met Gods Geest. En evenals bij Geelkerken en Aalders speelde ook bij hem zijn achtergrond een belangrijke rol. Zijn vader doceerde namelijk aan het eerste Gereformeerde Gymnasium te Zetten, dat onder leiding stond van ds. F.L.P.C. van Lingen. Kerkte de familie aanvankelijk bij Van Lingen, later werd er bij de Reveilpredikant H. Pierson gekerkt. Zijn middelbare schooljaren bracht Vermaat aan het instituut van Van Lingen door, daarna volgde de theologische studie aan de Vrije Universiteit. Tussen de wereld van zijn jeugd, gestempeld door de Réveilvroomheid en de vrome orthodoxie van Van Lingen enerzijds, en het geestelijk klimaat aan de VU en in de grote Amsterdamse Gereformeerde Kerk bestond een wereld van verschil. Dat verschil heeft Vermaat nooit kunnen overbruggen. Dat bleek bijvoorbeeld toen hij het in 1919 op de gereformeerde predikantenvergadering als een van de weinigen opnam voor de NCSV. Hij stelde geen behoefte te hebben aan een systeem, maar aan een persoon die hem leidde en troostte. Dit was de kern van zijn verwijt aan de GKN: het systeem had de plaats van Jezus Christus ingenomen. Zijn moeite met dit formalisme en dit intellectualisme kwam ook tot uitdrukking in een artikelenserie die hij eind 1925 publiceerde in Woord en Geest, het blad van Geelkerken en andere gereformeerde 'jongeren'. Hij ontwaarde in de GKN een op de spits drijven van de betekenis van de confessie. Daarbij ging hem niet alleen om de Drie Formulieren van Enigheid, maar om het geheel van de dogmatische stellingen. Maar de goddelijke waarheid valt niet in een formule te vatten, daarom mocht de formule nooit gezien worden als de uitdrukking van de absolute waarheid. Dit alles spoorde niet met de christelijke spiritualiteit zoals hij die in zijn jeugd had leren kennen. Kwam Aalders bij de Gemeenschapsbond terecht, Geelkerken bij de Witteveenstichting, Vermaat toog naar Möttlingen. Hij kwam hiermee ongetwijfeld in aanraking via zijn neef J.H. Gerretsen, de eerste charismatisch theoloog in Nederland. Deze, die al vroeg gegrepen was door de vroomheid van Keswick en de opwekking te Brighton, heeft een belangrijke rol gespeeld in het leven van Wilma Vermaat, de zuster van Kees, bij wie hij ook belangstelling wekte voor het werk van de Heilige Geest. En mede onder invloed van zijn zuster zocht Kees hulp in Möttlingen toen zijn eigen psyche hem in de steek liet. Zo zeer leed hij onder de geestelijke duisternis – we zouden het nu wellicht een depressie noemen – dat hij zich gedrongen voelde zijn ambt neer te leggen. En hoewel hij in de marge van het kerkelijk leven soms nog wel eens een en ander deed, zou hij nooit de kansel meer beklimmen, al te zeer gehinderd door besef van eigen zwakheid, bewust van zonde, gekweld door geestelijke duisternis, verlangend naar de kracht van God. Zuchtend onder het 'nog niet'

Het is niet moeilijk meer namen te noemen van 'jongeren' bij wie zich een zelfde behoefte uitte aan verdieping als bij Geelkerken, Aalders en Vermaat. Ik noem slechts Barend Schuurman, door Geelkerken benaderd om zich aan te sluiten bij de 'beweging der jongeren'. Schuurman weigerde. Zijn roeping lag op de zendingsvelden. Bij het gereformeerde 'gedoe' voelde hij zich niet echt thuis. Ik denk ook aan J.H. Bavinck, eveneens geroepen voor de zending, en iemand die aandacht had voor het werk van de Geest. Tenslotte wijs ik op G. Brillenburg Wurth, van wie hetzelfde gezegd kan worden. Zij allen botsten op de grenzen van de Gereformeerde Kerken en de gereformeerde theologie. Nader onderzoek is hier nodig, maar ik raak er steeds meer van overtuigd dat we met het thema van de spiritualiteit te maken hebben met de kern van wat men de beweging der jongeren is gaan noemen. Velen van hen hadden in hun jeugd de invloed van de opwekkingsvroomheid binnen de NCSV ondergaan.

Het 'gereformeerde systeem'

Wat we tot nog toe hebben gezien is dat er ook onder de gereformeerde jongeren een grote behoefte heeft bestaan aan geestelijke verdieping. Ze hadden daarvan thuis iets geproefd, ze waren door die opwekkingsvroomheid in het eerste decennium van de 20e eeuw aangeraakt. Zij leden onder wat zij noemden het formalisme van de GKN, onder de nadruk op het dogma, op het systeem, op de beginselen. Ze hadden het gevoel dat het geloofsleven daardoor werd verstikt. En hoewel sommigen daarmee ook buiten het eigen erf wilden kijken, zijn de contacten met de pinksterachtige beweging daarbij beperkt gebleven. Waarom heeft de boodschap van de pinksterkerken nauwelijks doorgewerkt? We zouden hier kunnen denken aan de betrekkelijk geringe omvang van de Pinksterbeweging tussen 1907 en de Tweede Wereldoorlog. We zouden kunnen wijzen op de sociale verschillen tussen gereformeerden en pinkstermensen. Maar ik zou daarnaast ook willen wijzen op iets anders, namelijk het geheel andere godsbeeld dat gereformeerden en pinkstermensen hadden. Om dit te onderbouwen wil ik een korte wandeling door de gereformeerde theologie van die dagen met u maken, in het bijzonder waar het gaat om het werk van de Heilige Geest en de wijze waarop aangekeken werd tegen het spreken in tongen en de dienst der genezing.

Men kan Abraham Kuiper zeker geen gebrek aan aandacht voor het werk van de Heilige Geest verwijten. De Geest openbaart zich in schepping en herschepping, in de voorzienigheid met name. De gelovige komt in aanraking met de Geest door het 'wederbarende werk' van de Geest, het werk dat ons tot geloof brengt. Toch blijft de afstand tot de Pinksterbroeders groot. Voor een direct ingrijpen van God in onze werkelijkheid is geen sprake, het wonder en het wonderlijke behoort tot de apostolische tijd. Dat laatste is een beslissend punt. Kuiper en zijn volgelingen waren er van overtuigd dat de wonderen waarvan in de bijbel sprake is alleen bestemd waren voor de apostolische tijd, ter ondersteuning van de verkondiging van het Woord Gods. Met de voltooiing van de canon stierven de wonderen langzamerhand uit. Ze waren niet meer nodig. De Schrift getuigde immers van Christus, en de Geest overtuigde van zonde en genade. Zijn zoon Herman zou, geheel in deze lijn, in 1898 een aantal artikelen over de toentertijd bekende gebedsgenezer W. Hazenberg. De ervaring leert dat de wonderen zijn uitgestorven, en wat zich aandient als wonder berust op suggestie of is bedrog. Van een onmiddellijk ingrijpen van God is in deze bedeling geen sprake. De gelovigen zijn aangewezen de middelen die God de mens geschonken heeft. Wie ziek is, raadplege een arts.

Deze visie op de verhouding tussen heilsgeschiedenis en wonder heeft ook de visie op de charismata bepaald. Alle 'wonderlijke charismata' waren in deze visie beperkt tot de apostolische tijd. Wat er rest aan charismata zijn gaven als wijsheid, kennis, geestesonderscheiding, en, opvallend genoeg, genezing van zenuw- en zielsziekten. Dit is het beheersende gezichtspunt geweest ook onder veel Kuypers volgelingen. Ik noem in dit verband Geelkerkens jaargenoot, F.W. Grosheide, vanaf 1912 hoogleraar aan de VU, die in 1918 een artikel over de glossolalie publiceerde. Wat men tegenwoordig aan 'glossolalie' tegenkomt, mag niet verward worden met het bijbelse spreken in tongen, want de geschiedenis leert, dat de wonderen uitstierven toen de canon gereed was. Zijn exegetische bevestigde deze cirkelredenering.

Er is wel gezegd dat het moderne wereldbeeld hierbij een belangrijke rol heeft gespeeld. En hoewel het niet aangaat Kuyper zonder meer op een lijn te stellen met de moderne theologen, maar toch kan niet ontkend worden dat God op een behoorlijke afstand is terecht gekomen. Ook bij Kuyper was er voor een wonder in de 'gewone zin des woords, evenmin als bij de moderne theologen, in feite geen plaats. Anderzijds is er geen sprake van een zelfstandigheid van de natuur ten opzichte van God. God is voortdurend als actor in alle dingen aanwezig, maar daarin is wel een zekere orde aangebracht. En afwijkingen van de 'gewone gang' van zaken komen na de apostolische tijd niet vaak meer voor. Daarom doet dit wereldbeeld ondanks alles heel modern aan. Dat was dan ook het verwijt van tijdgenoten als B.D. Eerdmans en C.B. Hylkema. Kuyper en de zijnen gebruiken nog wel de oude woorden, maar in feite hebben zij de moderne wereldbeschouwing omhelsd. De gelovige en de ongelovige raadplegen in geval van ziekte beiden de arts. Het verschil is dat de gelovige in de kennis en kunde het werk van het onderhoudende en recreatieve werk van de Geest ziet. God regeert de wereld dan ook door zijn voorzienigheid: 'De almachtige en alomtegenwoordige kracht Gods, waardoor Hij hemel en aarde, met alle schepselen als door zijn hand nog onderhoudt en zo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren spijs en drank, gezondheid en ziekte, rijkdom en armoede en alle dingen ons niet bij toeval, maar uit zijn vaderlijke hand toekomen'. Hij is hierin voortdurend als de handelende aanwezig. Ook in het kwaad dat de mensen treft. De eerste wereldoorlog bijvoorbeeld was een straf op de zonden van een goddeloos Europa, zo luidde het refrein van de gereformeerde 'oorlogspreken'. En ziekte was het gevolg van de zondeval, een oordeel Gods.

Dit alles vinden we terug in de wijze waarop Kuyper over het gebed spreekt. In feite komt de betekenis van het gebed erop neer dat het ons leert de wil van God, die zich openbaart in wat gebeurt, te beamen. Bidden is: de eigen wil afstemmen op de wil van God. Die wil openbaart zich in wat zich aan gebeurtenissen voordoet. Het is geen afdwingen, het is geen inroepen van de hulp van God, het is aanbidden. En waar het dan komt tot het inroepen van genade, dan niet alsof God de 'Heer, hadden wij hem niet alzo gebeden, den loop der dingen geheel anders zou hebben geregeld. Waar toch bleve dan zijn Raad, en waar zijn voorzienigheid, en waar de ruste voor uw hart'? Afzonderlijk gaat hij nog in op het gebed om genezing. Zeker leert de ervaring dat allerlei ziekten, die uit het zenuwleven voortkomen, en dus rechtstreeks met het geloofsleven samenhangen zeer dikwijls alleen door geloofsaangrijping genezen zijn, toch mag nimmer voorbijgezien dat de absolute genezing, zonder medicijnen, in deze bedeling, nu God ons de medicijnen verleende, niet gevraagd mag worden'.

Als ik nu terugkeer naar de vraag waarmee ik begon: hoe zat dat nu eigenlijk, tussen gereformeerden en pinkstermensen, dan wijs ik op het verschil in godsbeeld, mede bepaald door de ontwikkelingen in de wetenschap. Met een beroep op calvinistische theologische uitgangspunten als raad Gods, voorzienigheid en causa prima versus causae secundae en de gereformeerde visie op het kwaad in deze wereld, hadden de gereformeerden een godsbeeld dat veel minder 'dramatisch' was dan het godsbeeld van de pinksterbroeders. Het bleek, ook voor de meeste jongere gereformeerden, niet zo gemakkelijk zich daaraan te onttrekken. Het 'gereformeerde systeem' was hun niet alleen een stut, maar zette hen ook klem. En het is navrant om te constateren dat de twee predikanten in de grote kerken, Gerretsen en Vermaat, die de meeste aandacht voor en affiniteit met de boodschap van de pinksterbeweging hadden, zelf zo intens

geleden hebben onder psychische ziekten. Het zou pas na de Tweede Wereldoorlog zijn dat het gesprek met de pinkstermensen werkelijk op gang zou komen. Wat er was veranderd sinds de dagen dat de beweging der jongeren zich roerde, is een vraag die afzonderlijk beantwoord dient te worden. Van Klinken wees onlangs op de discrepantie tussen een statisch godsbeeld en een beweeglijk volksdeel, zelf zou ik ook willen wijzen op de Tweede Wereldoorlog als oorzaak van veranderingen in het Godsbeeld. Maar nogmaals, dit is zaak van nader onderzoek.

Zeer geachte professor Harinck, ik hoop hiermee voldaan te hebben aan uw verzoek om iets te vertellen over de relatie tussen de gereformeerden en de pinksterbroeders. Veel is het niet, want we betreden onontgonnen terrein. Maar moge dit weinige uitnodigen tot nader onderzoek.

Ik dank u voor uw aandacht.

M.J. Aalders

'Geestelijke bewegingen in het interbellum', in: George Harinck, *'Steek elke pastorie in brand!' Honderd jaar dwarsverbindingen tussen Pinkstergemeenten en protestantse kerken* (Amsterdam 2008 = Ter Lezing, deel 3) 9-20.